

УДК 343.237

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕВДАЛУ СПІВУЧАСТЬ

Орловський Р. С.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права № 1
Національного університету
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків

Анотація: Стаття присвячена дослідженню питань невдалої співучасті у злочині, її сутності, поняття, видів та значення. Проведено розмежування невдалої співучасті, безнаслідкової співучасті, співучасті на стадії готування до злочину або замаху на його вчинення; висловлені пропозиції щодо кримінальної відповідальності за вчинення таких діянь. Обґрунтовано позицію щодо кваліфікації невдалої співучасті та необхідності вирішення окресленого питання на законодавчому рівні.

Ключові слова: невдала співучасть, співучасть на стадії готування до злочину або замаху на його вчинення, безнаслідкова співучасть, готування до злочину, замах на вчинення злочину.

Аннотация: Статья посвящена исследованию вопросов неудавшегося соучастия в преступлении, его сущности, понятия, видов и значения. Проведено разграничение неудавшегося соучастия, беспоследственного соучастия, соучастия на стадии приготовления к преступлению или покушения на его совершение; изложены предложения относительно уголовной ответственности за совершение таких деяний. Обоснована позиция по вопросу квалификации неудавшегося соучастия и необходимости решения указанного вопроса на законодательном уровне.

Ключевые слова: неудавшееся соучастие, соучастие на стадии приготовления к преступлению или покушения на его совершение, беспоследственное соучастие, приготовление к преступлению, покушение на совершение преступления.

Annotation: The article investigates the issues failed complicity in the crime, its nature, concepts, types and values. Been demarcated failed complicity bezposledstvennogo complicity complicity preparation stage for a crime or attempt to commit, set out proposals for criminal liability for such acts. Substantiated position on qualifications failed venture and the need to address the said issue at the legislative level.

Key words: failed complicity complicity preparation stage for a crime or attempt to commit bezposledstvennoe participation, preparation of a crime, attempt to commit a crime.

Поняття «невдала співучасть у злочині» у Кримінальному кодексі України (далі – КК) не передбачене. Однак це кримінально-правове явище, що отримало умовну назву «невдала співучасть», має місце у слідчо-судовій практиці та є предметом дослідження у кримінально-правовій науці.

На сьогодні комплекс питань щодо сутності, змісту, поняття та значення невдалої співучасті у доктрині кримінального права слід віднести до дискусійних. Актуальність обраної теми обумовлена необхідністю відмежування співучасті у злочині від суміжних з нею форм (видів) індивідуальної злочинної діяльності. Дослідженням окресленої проблеми в різні часи займалися такі вчені, як: М. І. Бажанов, Ф. Г. Бурчак, П. І. Гришаєв, М. Д. Дурманов, Г. А. Кригер, В. В. Пітецький, М. С. Таганцев, П. Ф. Тельнов та інші вчені.

У кримінально-правовій науці відсутня єдність поглядів щодо розуміння сутності невдалої співучасті. Так, В. О. Навроцький під невдалою співучастю у злочині розуміє умисні діяння, спрямовані на вчинення злочину спільно з іншими суб'єктами, які, однак, не призвели до бажаного результату [1, с. 209-210]. П. Ф. Тельнов зазначав, що така співучасть утворюється тоді, коли всупереч волі винного не досягнуто спільності діянь [2, с. 156]. Як правильно стверджував Ф. Г. Бурчак, діяльність того, хто прагнув породити спільне вчинення злочину, не обмежується виявленням умислу, тобто некараною стадією розвитку злочинної діяльності [3, с. 183-184].

Розглядаючи це питання з теоретичної точки зору, очевидно, що в ст. 26 КК поняття співучасті сформульоване стосовно вчинення закінченого злочину. Для того, щоб певних осіб можна було визнати співучасниками того чи іншого виду, їх діяльність у кінцевому рахунку повинна бути успішною та результативною, тобто виконавець повинен вчинити закінчений злочин, або принаймні досягти стадії замаху на його вчинення [1, с. 209].

Слід зазначити, що у правозастосовчій практиці мають місце непоодинокі випадки, пов'язані зі складнощами кваліфікації невдалої співучасті у злочині. Це обумовлене, як правильно свого часу зазначав І. А. Ребане, тим, що в такому разі пересікаються два кримінально-правових інститути – співучасть у злочині і стадії вчинення злочину [4, с. 4]. Саме тому, питання кваліфікації невдалої співучасті неоднозначно вирішуються у кримінально-правовій науці, що зумовило відсутність єдності слідчо-судової практики. Більше того, у судовій практиці мали місце непоодинокі випадки незаконного звільнення особи від кримінальної відповідальності за невдалу співучасть. Наприклад, Пленум Верховного Суду виключив з вироку звинувачення Н. по епізоду підбурювання до давання хабара О. і справу у цій частині припинив за відсутності складу злочину. Суть справи полягала в тому, що Н. запропонував своєму знайомому О. «дістати» через працівника міліції за хабар посвідчення на право керувати транспортним засобом, але останній від пропозиції відмовився [5, с. 29]. На наш погляд, рішення суду слід визнати помилковим, бо Н. схиляв О. до давання хабара, проте зробити йому це не вдалося.

У юридичній літературі не лише не досягнуто єдності підходів щодо кваліфікації подібних випадків, але й відсутня єдність вживаної термінології. Одні автори говорять про безнаслідкову співучасть або невдалу співучасть у злочині [6, с. 260], інші – про співучасть на стадії готування або замаху [7, с. 240-250], треті – про співучасть при незакінченому і закінченому злочині та невдалу співучасть [2, с. 156-158]. На наш погляд, наведена термінологія охоплює різні явища, які не є тотожними, а тому їй змішувати їх або вживати довільно вбачається невирішеним.

Вважаємо, що *безнаслідкова співучасть* має місце, коли кожен зі співучасників виконав свою роль, але виконавець не довів злочин до кінця з причин, що не залежали від його волі, а тому вчинив лише готування до злочину або замах на його вчинення, на яких його злочинна діяльність була припинена (перервана). Такі діяння співучасників якісно відрізняються від випадків, коли особам навіть не вдалося досягти змови на спільне вчинення злочину або підшукати співучасника. Так, М. І. Бажанов зазначає, що «безрезультатна співучасть» існує, коли виконавцю не вдалося вчинити закінчений злочин і він здійснив (виконав) лише готування або замах, на яких його злочинна діяльність була припинена [8, с. 220].

В свою чергу, під *співучастю на стадії готування до злочину або замаху на його вчинення* слід розуміти ситуації, коли кожен зі співучасників виконав свою роль, але виконавець добровільно відмовився від доведення злочину до кінця.

Водночас і щодо цього питання відсутня єдність поглядів у науковій літературі. Так, М. Д. Дурманов під готуванням розуміє «змову злочинців на вчинення злочину, так само як і організацію злочинного товариства або участь в організації останнього» [9, с. 77]. П. Л. Фріс виділяє змову на вчинення злочину як особливий вид підшукування співучасників [10, с. 230]. П. І. Гришаєв та Г. О. Кригер вважають, що співучасть на стадії готування до злочину має місце у випадку, коли злочинна діяльність виконавця злочину досягла стадії готування до злочину [7, с. 241].

Протилежним є твердження І. А. Ребане, який зазначає, що в ситуації, коли злочинне діяння виконавця було припинене на стадії готування до вчинення злочину, особи, які організували цей злочин, або підбурили до його вчинення, чи сприяли його здійсненню, повинні нести відповідальність за готування до злочину, вчинене одноосібно (не у співучасті), оскільки на стадії готування співучасть неможлива [4, с. 83]. Дійсно, у випадках співучасті на стадії готування відсутня змова на спільне вчинення злочину, яка є обов'язковою ознакою співучасті, оскільки вона не відбулася, тому що пропозиція взяти участь у вчиненні злочині не була прийнята – виконавець її відхилив. Саме тому вважаємо, що про співучасть на цій стадії не може йтися.

У разі спільного здійснення злочинних дій суб'єктами, які попередньо домовилися про вчинення злочину, співучасть можлива в тій ситуації, якщо злочинна діяльність виконавця досягла стадії замаху на його вчинення [7, с. 248-250].

Під *невдалою співучастю* слід розуміти випадки, коли потенційний виконавець відхилив зусилля організатора, підбурювача або пособника, спрямовані на спільне вчинення злочину, тобто потенційний виконавець або взагалі не вчинив і не збирався вчинити злочинних дій, або хоча й збирався їх здійснити, але потім передумав і не здійснив [3, с. 183]. Як зазначав Ф. Г. Бурчак, ця діяльність співучасників у кінцевому результаті залишилася безрезультатною [11, с. 220]. Таку ж думку з цього приводу висловив і Ю. О. Красиков.

Окремі вчені до невдалої співучасті відносять і випадки добровільної відмови співучасника. Зокрема, такої позиції дотримувались Д. М. Дурманов [9, с. 74] та В. Ф. Караулов [12, с. 55]. Вважаємо, що такий підхід є необґрунтованим, оскільки добровільна відмова співучасників можлива лише за наявності співучасті, а тому таку ситуацію слід розглядати як співучасть на стадії незакінченого злочину.

Як вже зазначалося у кримінально-правовій науці відсутня єдність поглядів щодо кваліфікації невдалої співучасті. Так, Ф. Г. Бурчак вважав, що діяння пособника, спрямоване на сприяння злочину, яке не спричинило з незалежних від пособника причин бажаних результатів, потрібно вважати замахом на пособництво злочину [3, с. 187-191]. Основним аргументом автора було те, що правило про кваліфікацію невдалого підбурювання та невдалого пособництва як готування до злочину спрацьовує не в усіх випадках, зокрема при вчиненні злочинів зі спеціальним суб'єктом. Таку ж точку зору висловлював і А. А. Піонтковський, який пропонував невдале підбурювання і невдале пособництво вважати замахом на підбурювання та замахом на пособництво. Схожої позиції дотримується й А. І. Санталов [13, с. 104].

Протилежну позицію займав А. Н. Трайнін, який обґрунтовував неможливість кваліфікації невдалої співучасті як замах на співучасть, оскільки власне сама співучасть не є конкретним злочином [14, с. 40]. Н. Ф. Кузнецова, підтримуючи цей підхід, підкреслювала, що діяння співучасників не утворюють самостійного закінченого складу злочину, а тому при невдалій співучасті не може мати місце замах на співучасть [15, с. 129].

Існує думка, відповідно до якої кваліфікувати невдалу співучасть слід як *готування до співучасті*. Наприклад, Ю. А. Красиков пропонує розглядати дії співучасників при невдалій співучасті (за винятком виконавця) як готування до співучасті у злочині [16, с. 35].

З викладеними позиціями важко погодитися, оскільки говорити в цьому випадку про наявність самої співучасті (про готування до співучасті або про замах на співучасть) уявляється досить проблематичним. Це зумовлено тим, що невдалі спроби «налагодити злочинну взаємодію» з іншою особою не створюють співучасті, бо, як слушно відмічає П. Ф. Тельнов, у таких осіб немає обов'язкової для співучасті спільності злочинних діянь, відсутній притаманний їй суб'єктивний зв'язок поміж винними [2, с. 157]. Тому відповідальність за правилами про співучасть у цьому випадку виключається.

Крім того, необхідно враховувати, що співучасть як така (сама по собі) за КК не є злочином. Кримінально-караним відповідно до ч. 2 ст. 1 КК є вчинення суспільно небезпечного діяння – злочину, який може бути вчинено як одноосібно, так і у співучасті.

Нарешті, слід зазначити, що закон не виділяє яких-небудь стадій щодо самого інституту співучасті, а передбачає їх лише щодо вчинення конкретного злочину (статті 13–17 КК), у тому числі, якщо це стосується його здійснення у співучасті. Не можна не враховувати й того, що співучасть є лише однією з форм вчинення злочину поряд з його індивідуальним (одноосібним) виконанням.

Ще одним суттєвим запереченням кваліфікації невідалої співучасті як готування чи замаху на співучасть є те, що в таких випадках, як правило, суспільно небезпечне посягання вчиняє лише одна особа. Той же, хто відразу відмовився від злочинної пропозиції чи згодом передумав брати участь у злочині, кримінальній відповідальності не підлягає. Участь же у злочині лише однієї особи виключає наявність співучасті. Як правильно зазначає Л. В. Іногамова-Хегай, «при невідалій співучасті немає всіх ознак співучасті, отже, в цілому немає і співучасті у злочині. В силу цього не можна притягати осіб до відповідальності за нормами про співучасть» [17, с. 564].

Є. В. Благов [18, с. 107] та О. В. Васильєвський [19, с. 42] висловлюють думку про необхідність кваліфікації невідалої співучасті, як замаху на вчинення злочину у співучасті (а не як замах на співучасть), спростовуючи аргументи щодо можливості замаху на співучасть як наукову абстракцію.

Однак домінуючою в теорії кримінального права є позиція, згідно з якою невідалу співучасть слід кваліфікувати як готування до злочину, оскільки діяльність щодо підшукування співучасників є ні чим іншим, як готуванням до злочину, ознаки якого описані в ч. 1 ст. 14 КК.

Вважаємо, що питання кваліфікації невідалої співучасті необхідно вирішувати залежно від характеру (виду) тієї ролі, яку прагнув виконати співучасник, а саме: невідала організаційна діяльність (організатор злочину); невідале підбурювання (підбурювач до вчинення злочину); невідале пособництво (пособник вчиненню злочину).

Дії організатора слід вважати невідалими у випадках, коли: 1) суб'єкти, зусилля яких він намагався об'єднати з метою спільного вчинення злочину, відхиляють його пропозицію, 2) або спочатку погоджуються з ним, а потім відмовляться від вчинення злочину, 3) а також у випадках, коли він безуспішно намагався організувати злочинну групу чи організацію.

У цьому контексті слід зазначити, що в науковій літературі висловлені різні позиції щодо співвідношення (розмежування) діяльності співучасників, зокрема співвідношення функцій організатора з функціями підбурювача та пособника злочину. Так, Є. В. Благов стверджує, що загальноновизнаним є той факт, що види співучасті класифіковані за характером участі у вчиненні злочину, тому функція кожного з них самостійна, і ні

в якому разі не може перетинатися із функцією іншого співучасника. Отже, поведінка кожного співучасника не може бути ні частиною, ні цілим порівняно з поведінкою іншого співучасника [18, с. 13]. Схожої позиції дотримується і А. П. Козлов, який вважає, що організатор не може виконувати функції, що властиві підбурювачу [20, с. 307]. Навпаки, Ю. О. Клименко розцінює аргументацію вказаних авторів, як засновану на неточному аналізі норм КК про співучасть, та стверджує, що функції співучасників можуть перетинатися між собою [21, с. 45-46].

Підбурювання слід вважати невідалим тоді, коли потенційний виконавець відхиляє пропозицію підбурювача вчинити злочин.

О. В. Ус пропонує розглядати невідале підбурювання у двох аспектах: 1) у вузькому – коли підбурювачу не вдалося викликати рішучість на вчинення злочину або участь у його вчиненні; 2) у широкому – у випадках, коли згода на спільне вчинення злочину досягнута, але злочин не був доведений співучасниками до кінця (при скоєнні незакінченого злочину у співучасті). При цьому вчена правильно наголошує, що підбурювання слід визнавати невідалим лише за умови, якщо діяльність, спрямована на схиляння особи до злочину, не вдалася у зв'язку із відхиленням (несприйняттям) потенційним співучасником пропозиції підбурювача вчинити злочин або взяти участь у його вчиненні [22, с. 111-112].

З цього приводу О. М. Романовська вказує, що якщо спроби схилити особу до вчинення злочину не досягли бажаних результатів, були відхилені, а, отже, виконавця злочину не виявилось, то немає співучасті у злочині, немає підбурювача, оскільки останнім може бути визнана лише особа, яка схилила (а не схилила) іншу особу до вчинення злочину [23, с. 522].

Невідале пособництво має місце тоді, коли потенційний виконавець з тих чи інших причин не скористався вчиненими діями пособника або якщо ці дії пособника були скоєні після закінчення злочину або його припинення. Невдале пособництво інколи відрізняється від невідалої організаційної діяльності і невідалою підбурювання тим, що виконавець, не скориставшись запропонованими йому «послугами» пособника, вчинив злочин знарядями, які сам пристосував, або ж сам віднайшов зручні йому способи (методи) вчинення злочину. За цих обставин співучасті немає, оскільки в діяннях співучасників відсутня ознака спільності.

У всіх наведених вище випадках наміри організатора, підбурювача та пособника щодо вчинення конкретного злочину виявляються нереалізованими (невдалими). Саме тому, про співучасть у такому разі не може йтися, оскільки відсутні або злочинні діяння виконавця, або суб'єктивний зв'язок між діяннями організатора, підбурювача, пособника та виконавця злочину. За таких умов діяльність організатора, підбурювача й пособника не може розглядатися як виявлення умислу (наміру), так як для нього характерна відсутність будь-яких діянь на шляху його реалізації. При невідалій співучасті має місце діяння суб'єкта, спрямоване на спільне вчинення злочину, яке, однак,

не призвело до його здійснення з причин, що не залежали від нього.

Для обґрунтування позиції щодо кваліфікації невадлої співучасті як підготовчих дій до вчинення злочину доцільно звернутися до статей 14 та 15 КК, з аналізу яких можна стверджувати, що стадії попередньої злочинної діяльності відрізняються головним чином тим, що при замаху має місце безпосереднє посягання на охоронюваний кримінальним законом об'єкт, чого немає у випадку готування до злочину. Саме тому, безуспішні (невадалі) спроби здійснити функції організатора, підбурювача чи пособника, якими б активними вони не були, не становлять безпосереднього посягання на охоронюваний кримінальним законом об'єкт, що саме по собі виключає можливість кваліфікації їх як замаху на злочин. Дії, що розглядаються, завжди являють собою не більше, ніж створення умов для вчинення злочину, тобто є готуванням до його вчинення. Кваліфікувати їх потрібно за ч. 1 ст. 14 КК і за статтею Особливої частини КК, яка передбачає злочин, до вчинення якого особа готувалася [2, с. 16]. Те, що невадалу співучасті слід вважати готуванням до злочину, обумовлено ще й тим, що при невадалій організаційній діяльності, невадалому підбурюванні та невадалому пособництві не вчиняються дії, які хоча б частково утворювали об'єктивну сторону конкретного складу злочину. Нарешті, оцінка вчиненого як готування до злочину пояснюється тим, що інші співучасники, на відміну від виконавця, не відмовляються від вчинення злочину.

У кримінальному законодавстві деяких країн питання відповідальності за невадалу співучасті знайшли своє законодавче вирішення. Наприклад, у КК РФ 1996 р. питання про невадалу співучасті вирішено стосовно підбурювача у ч. 5 ст. 34 КК, де зазначено, що «за готування до злочину несе кримінальну відповідальність також особа, якій з незалежних від неї обставин не вдалося схилити інших осіб до вчинення злочину» [24]. У ч. 6 ст. 37 КК Республіки Таджикистан зазначається: «якщо дії організатора, підбурювача або пособника, з незалежних від них обставин, виявляться невадалими, відповідальність цих осіб настає за готування до відповідного злочину» [25].

Вважаємо, що необхідність нормативного врегулювання питання про відповідальність за невадалу співучасті у кримінальному законодавстві України є очевидна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Навроцький, В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації [Текст] / В. О. Навроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 408 с.
2. Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении [Текст] / П. Ф. Тельнов. – М. : Юрид. лит., 1974. – 208 с.
3. Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву [Текст] / Ф. Г. Бурчак. – К. : «Наукова думка», 1969. – 216 с.
4. Ребане И. А. О соучастии на стадии предварительной преступной деятельности (вопросы квалификации) [Текст] / И. А. Ребане // Ученые записки Тартусского госуд. ун-та. Труды по правоведению. Вып. 696. – Тарту. – 1985. – С. 3-16.
5. Бюллетень Верховного Суда СССР. – 1988. – № 1. – С. 29.
6. Уголовное право. Общая часть. Учебник для вузов. / Отв. ред. Козаченко И. Я., Незнамова З. А. – М. : Изд. группа ИНФРА-М-НОРМА. – 1997. – 516 с.
7. Гришаев П. И., Кригер, Г. А. Соучастие по советскому уголовному праву [Текст] / П. И. Гришаев, Г. А. Кригер. – М.: Госюриздат, 1959. – 255 с.
8. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для юрид. вузів і фак. / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. За ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Х.: Право. – 1997. – 368 с.
9. Дурманов Д. М. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву [Текст] / Д. М. Дурманов. – М.: Госюриздат, 1955. – 209 с.
10. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / П. Л. Фріс. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Атіка, 2009. – 512 с.
11. Бурчак Ф. Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы / Ф. Г. Бурчак. – К.: Вища шк., 1986. – 207 с.
12. Караулов В. Ф. Стадии совершения преступления [Текст] / В. Ф. Караулов. – М.: ВЮЗИ, 1982. – 60 с.
13. Санталов А. И. Состав преступления и некоторые вопросы общей части уголовного права [Текст] / А. И. Санталов // Правоведение. – 1960. – № 1. – С. 104.
14. Трайнин А. Н. Учение о соучастии [Текст] / А. Н. Трайнин. – М.: Юриздат, 1941. – 160 с.
15. Кузнецова Н. Ф. Ответственность за приготовление к преступлению и покушение на преступление по советскому уголовному праву [Текст] / Н. Ф. Кузнецова. – М.: Изд-во МГУ, 1958. – 203 с.
16. Красиков Ю. А. Лекция 10. Соучастие в преступлении / Под ред. проф. А. И. Игнатова. – М.: Издат. группа ИНФРА-М-НОРМА, 1996. – 48 с.
17. Российское уголовное право: учебник в 2 т. Т. 1. Общая часть / Под ред. Н. М. Кропачева, Б. В. Волженкина, В. В. Орехова. – СПб. : Изд-во СПб. гос. ун-та, 2006. – 1064 с.
18. Благов Е. В. Конкуренция части и целого при неоконченном преступлении и соучастии / Е. В. Благов // Уголовное право. – 2004. – № 1. – С. 11-13.
19. Васильевский А. В. Дифференциация уголовной ответственности и наказания в Общей части уголовного права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А. В. Васильевский. – Ярославль: Ярославский гос. ун-т им. П. Г. Демидова, 2000. – 219 с.
20. Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность [Текст] / А. П. Козлов. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 362 с.
21. Клименко Ю. А. Организатор в преступлении: понятие, виды, уголовно-правовое значение: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ю. А. Клименко. – М.: Моск. гос. юр. акад. им. О. Е. Кутафина, 2011. – 220 с.
22. Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину: монографія [Текст] / О. В. Ус. – Харків: Видавець ФО-П Вапнярчук Н. М., 2007. – 264 с.
23. Романовская Е. М. Влияние аксессуарности соучастия на квалификацию преступлений // Вестник Омского университета. Серия «Право» 3 (16). – 2008. – С. 518-523.
24. Уголовный кодекс Российской Федерации: текст с измен. и доп. на 25 июня 2013 г. – М.: Эксмо, 2013. – 192 с.
25. Уголовный кодекс Республики Таджикистан. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. – 410 с.